

KIÇİK QAFQAZ TƏBİİ VİLAYƏTİNDƏ YAYILAN SÜRÜNƏNLƏRİN LANDŞAFTLAR ÜZRƏ NÖV MÜXTƏLİFLİYİ

Svetlana Cəfərova¹, Səbinə Bünyatova²

Bakı Dövlət Universiteti¹,
AMEA-nın Zoologiya İnstitutu²

Kiçik Qafqazın müasir landşaftı uzun illər davam edən geoloji proseslər nəticəsində formalaşmışdır. Ərazinin landşaftının tərkibində vulkanik mənşəli dağ silsilələri, vulkanik lavaların əmələ gətirdiyi düzənliklər və hamar dağlıqlar ayırd edilir (Müseiyov, 1998).

Azərbaycan ərazisində qeydə alınan 63 sürünən növündən 35-i Kiçik Qafqaz təbii vilayətində qeydə alınır (Cəfərova, 1984). Ərazinin herpetofaunası İ.S.Darevski (1967), T.A.Əliyev (1972, 1973), A.M.Ələkbərov (1978), S.B.Əhmədov (1981), S.Q.Cəfərova (1979, 1981) tərəfindən tədqiq olunmuşdur. 1974-1980-ci illərdə S.Q.Cəfərova tərəfindən ərazi kompleks şəklinə öyrənilmiş və burada yeni sürünən növləri qeydə alınmışdır (1984). 80-ci illərdən sonra ərazidə tədqiqat işləri aparılmamışdır.

Kiçik Qafqazın hər bir landşaft zonası özünəməxsus sürünən növləri ilə xarakterizə olunur. Respublika daxilində Kiçik Qafqazın böyük hissəsini yovşanlı-şoranotlu və şoranotlu düzənlik yarımşəhralar tutur. Sürünən növlərinin əksəriyyəti burada cəmləşmişdir (herpetofauna – 54,7%). Ərazidə 1 növ tısbağa (*Testudo graeca*), 10 növ kərtənkələ (*Trapelus ruderatus*, *Paralaudakia caucasica*, *Phrynocephalus horvathi*, *Trachylepis septemtaeniata*, *Eumeces shneideri*, *Eremias strauchi*, *E. pleskei*, *Pseudopus apodus*, *Ophisops elegans*, *Lacerta strigata*), 13 növ ilan (*Typhlops vermicularis*, *Eryx jaculus*, *Platycephalus najadum*, *Dolichophis shmidtii*, *Hemerrhois ravergieri*, *Eirenis collaris*, *E.punctatolineata*, *E.modestus*, *Rhynchocalamus melanocephalus*, *Telescopus fallax*, *Psammophis lineolatus*, *Malpolon monspessulanus*, *Macrovipera lebetina*) qeydə alınmışdır. Yarımşəhra landşaftında yayılan növlərin əksəriyyəti kserobiont növlərdir. *Trapelus ruderatus*, *Trachylepis septemtaeniata*, *Typhlops vermicularis*, *Rhynchocalamus melanocephalus*, *Psammophis lineolatus*, *Ophisops elegans* və *Eryx jaculus* toxunulmamış xam torpaqlarda yayılmışlar. Digər növlər həm təbii, həm də antropogen komplekslərdəki biotoplarda rast gəlinir. Kiçik Qafqazda, həmçinin aşağı – dağətəyi, orta – orta dağlıq və yüksək – yüksək dağlıq landşaft qurşaqları var. Dağətəyi yarusda düzənliklərə söykənən landşaftlara oxşar landşaftlar qeydə alınır. Landşaft əmələ gətirən bitki qrupları 400-500 m yüksəkliklərə qədər qalxan yovşan formasiyalarıdır. Düzənlik yarımşəhralarda qeyd olunan növlər dağətəyi qurşaqda da yayılmışdır. Sürünənlər çay hövzələri, suvarma kanalları, həmçinin sıx yol şəbəkələri vasitəsilə yeni landşaftlara daxil olur. Belə ki, *Mauremys caspica*, *Eumeces shneideri*, *Eryx jaculus*, *Macrovipera lebetina* kimi növlər Araz çayının qolları vasitəsilə dağ-çöl zonasına keçir. Orta dağlıq qurşaqda *Anguis fragilis*, *Ablepharus bivittatus*, *Lacerta media*, *Darevskia raddei*, *D.armeniaca*, *Zamenis hohenackeri*, *Coronella austriaca*, *Montivipera raddei* kimi növlər yayılmışdır. Orta dağlıq qurşaqda həmçinin dağətəyi qurşaqda yayılan növlərə də rast gəlinir: *Testudo graeca*, *Paralaudakia caucasica*, *Pseudopus apodis*, *Natrix natrix*, *N. tessellata*, *Platycephalus najadum*, *Hemerrhois ravergieri*, *Telescopus fallax*. Ümumilikdə orta dağlıq qurşaqda 20 növ yayılmışdır, bu da regionda qeydə alınan növlərin 47,6%-ni təşkil edir. *Ablepharus bivittatus*, *Darevskia armeniaca*, *Zamenis hohenackeri*, *Coronella austriaca* meşə zonasında, meşələrə söykənən dərələrdə və yarpaqlarda rast gəlinir. *Darevskia portschinskii* və *D. rostombekovi* quraqlıqsevən bitki örtüyü olan qaya çıxıntılarında üstünlük verir. Yüksək dağlıq qurşağ nisbətən kasaddır. O meşə qurşağının ən yüksək hissələrindən, subalp kolluqlar qurşağından, subalp dağ-çəmən və alp bitki qruplarından ibarətdir. Yüksək dağlıq qurşağının herpetofaunası əsasən Qafqaz avtohtonlarından (*Darevskia armeniaca*, *D.raddei*, *D.valentini*, *Pelias eriwanensis*) təşkil olunmuşdur. Bəzən Qafqaz kələzi də bu qurşağa daxil olur. Qeyd olunan qurşaqda 6 növ qeydə alınmışdır və bunlar Kiçik Qafqaz herpetofaunasının 13,9% -ni təşkil edir.